

GEDIMINAS MESONIS

Vytauto Didžiojo universitetas

KONSTITUCINIS VALSTYBĖS IR BAŽNYČIOS ATSKYRIMO PRINCIPAS: SOCIALINĖS TAIKOS METODOLOGIJA

The Constitutional Principle of the Separation of Church and State:
The Methodology of Social Peace

SUMMARY

The article provides an analysis of certain aspects of the principle of the separation of church and state. The principle of the separation of church and state is, first of all, a *philosophical-political theory* whose discourse substantiates the need for such separation and formulates concrete models for the implementation of this principle. The essential, conceptual, statement of the principle of the separation of church and state implies the necessity for the disconnection of the discharging of state functions from churches or religious organisations.

The theory of the origin of the separation of church and state should be related to the historical development of human rights and freedoms. When in the philosophical doctrine, legal norms, and in the actual social relations, an individual human being became equal in qualities to another human being, the preconditions for the formation of the principle of the separation of church and state appeared. The recognition that the individual himself can freely choose and confess his world outlook and that no majority has any right to impose on him a different world outlook, was the turning point in history. Then the need for the consolidation of freedom of religion came into being. The argument that it is freedom of religion that is the ontological element in the structure of the theory of the separation of church and state is a reasonable one.

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojami tam tikri valstybės ir bažnyčios atskyrimo principo sampratos aspektai. Konstatuojama, kad šis principas visų pirma yra filosofinė politinė teorija, kuri konstatuoja būtinumą atsieti valstybinės valdžios funkcijų vykdymą nuo bažnyčių ar religinių organizacijų. Valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas praktikoje reiškia tai, kad valstybė garantuoja bažnyčiai ar religinei organizacijai teisę tvarkytis

RAKTAŽODŽIAI: Valstybės ir bažnyčios atskyrimas, socialinė taika, konstitucija, konstitucinis principas.

KEY WORDS: separation of church and state, social peace, constitution, constitutional principle.

savarankiškai, t. y. užtikrina valstybės nesikišimą į bažnyčios ar religinės organizacijos vidaus reikalus. Kartu šis principas suponuoja ir tai, kad bažnyčia ar religinė organizacija nepripažįstama subjektu, priimančiu valstybės valdžios institucijų kompetencijos lygio sprendimus.

Straipsnyje konstatuojama, kad valstybės ir bažnyčios atskyrimo teorijos kilmė yra sietina su žmogaus teisių ir laisvių raida. Straipsnyje akcentuojama, kad žmogaus teisė laisvai pasirinkti religiją ar net nesirinkti jokios yra socialinės taikos pagrindas, nes tokiai galimybei egzistuoja tik viena alternatyva – ne laisvas pasirinkimas, o jėga primesta pasaulėžiūra. Toks sociumas, kurio dalies narių pasaulėžiūra yra ne laisvo pasirinkimo rezultatas, yra neišvengiamai konfliktiškas. Todėl straipsnyje teigiama, kad valstybinės valdžios funkcijų atskyrimas nuo konkrečios bažnyčios ar religinės institucijos sudaro permanentines prielaidas taikingai sociumo raidos perspektyvai.

ĮVADAS

Istoriškai konkreti religija ir jai atstovaujanti bažnyčia visuomet buvo valdymo sistemos sudedamąja dalimi. Darant istorinę apžvalgą sudėtingiau būtų nurodyti laikotarpį kuomet šios sudedamosios nebuvo šalia. Georgas Hegelis dar palyginti neseniai be jokių užuolankų išrėžė, jog „kadangi išgalėjo teisingas įsitikinimas, kad valstybės pagrindas yra religija, religijos vieta suprantama taip: iš pradžių egzistuoja valstybė, o vėliau, norint ją išlaikyti, į ją reikėjo pripilti religijos, kad šią būtų galima įdiegti į galvas.“¹ Tenka pripažinti, kad šios frazės nuoširdumas prilygsta Niccolò Machiavelli atviravimams bet ne apie tai šis diskursas. Taigi valstybės ir bažnyčios jungtis pergyveno net Reformacijos ir Kontrreformacijos laikus, kada sociumo pokyčiai buvo tokie ryškūs, kad galėjo susidaryti išpūdis, jog atėjo laikas valstybės ir bažnyčios „skyryboms“. Kodėl bažnyčios ir valstybės jungtis pergyveno ir Reformacijos labai prieštarinę epochą? O taip atsitiko todėl, kad Reformacija absoliučiai nekvestionavo transcendencijos ir materialaus ryšio egzistencijos problemos. Kalbant paprasčiau, Reformacijos epochos diskursas buvo ne dėl transcendencijos materialu-

mo, o dėl to, kaip geriau ją suvokti ir atspindėti sociume. Tačiau Vakarų krikščioniškoji religija, išgyvenusi Reformaciją, suskilo, tokiu būdu sugriaudama katalikiškos krypties monopolį pretenduoti atstovauti visiems krikščionims, bent jau Vakarų Europoje². Po Reformacijos valstybės ir bažnyčios santykių modelį jau lėmė ne įvairovę pripažįstantis principas *cuius regio eius religio*. Tokia įvykių raidos dialektika, būtent religinių formų įvairovės egzistavimas, bei galimybė tik valstybės valdovui laisvai pasirinkti tikėjimą neišvengiamai formavo prielaidas tolesnei minties raidai rasti „valstybės ir bažnyčios atskyrimo“ principą³.

Martinus Lutheris, Johnas Calvinas, Erazmas, Ulrichas Zwinglis ar Johnas Knoxas yra visai ne ta grupė, kuriai priklauso Voltaire'as, Blaise'as Pascalis, Paulis Henri Thiry (d'Holbach), o ką jau kalbėti apie pastarosios grupės sunkiąją artileriją – Ludwigą Feuerbachą ar Friedrichą Nietzsche'ę. Tikrovėje šios kryptys skiriasi iš esmės. Pirmieji transcendencijos egzistencijos nekvestionavo, o siekė atrasti teisingiausią jos paaiškinimą ir ją neabejotinai atspindėti sociume⁴. Antrieji metė iššūkį transcendencijai at-

skirdami žmogų ir sociumą nuo jos. Sutikime, yra skirtumas. Taigi tik tuomet, kai filosofijos minties raidoje buvo pripažinta žmogui teisė „išgirsti“ „trans-

cendencijos tylą“⁵, kai žmogus iš subjekto „virto“ objektu, neišvengiamai atsirado poreikis naujai pažvelgti į valstybės ir bažnyčios santykius.

ŽMOGAUS TEISIŲ RAIDA IR VALSTYBĖS IR BAŽNYČIOS ATSKYRIMO PRINCIPAS

Pripažinimas, kad žmogus yra laisvas rinktis tikėjimą, kad demokratinėje visuomenėje religinė pasaulėžiūra yra subjektyvaus pasirinkimo rezultatas, formavo pagrindą tolesnei logiškai išvadai, jog valstybės ir bažnyčios atskyrimas yra neišvengiamas. Istoriniame kontekste mokslinis diskursas apie valstybės ir bažnyčios atskyrimą neabejotinai pradėjo palaipsniui materializuotis Prancūzijos didžiosios revoliucijos ir Jungtinių Amerikos Valstijų konstitucionalizmo raidos epochose. Būtent tada įvyko socialinės sąmonės lūžis dėl žmogaus teisių sampratos ir poreikio jas užtikrinti. Jei žmogus turi teises ir laisves, jeigu jis pats gali rinktis pasaulėžiūrą, tuomet bet kuri bažnyčia ar religija, atstovaujanti savitai transcendencijos koncepcijai, neišvengiamai atsiduria „pasaulėžiūrų mugėje“, kurioje laisvas žmogus „apžiūrinėja“ ir nevaržomai apsisprendžia, kurią iš visumos „siūlomų“ pasaulėžiūrų rinktis, o gal net pasinaudoti teise ir „nepirkti nieko“. Jau XIX–XX a. sandūroje Tomášas Garrigue Masarykas, filosofas, profesorius, Čekoslovakijos Respublikos ilgametis prezidentas, atvirai pripažino, kad „modernus žmogus jau negali akiai tikėti“, kad „modernus žmogus jau yra įvaldęs kritinio mąstymo tradiciją“, kad „visko, ką sako bažnyčia, mąstantis žmogus negali priimti be argumentų ir nekritikuodamas.“⁶

Visiškai nuoseklu, kad tokia filosofinės minties eiga neišvengiamai „kaip ant mielių“ kėlė pozityviosios teisės vertę. Pozityvioji teisė, nors ir turi vidinių prieštaravimų, neišvengiamai tapo tuo vieninteliu metodologiniu šaltiniu, kuris buvo ir tebėra pajėgus atlikti visuomeninių santykių regulatoriaus vaidmenį. Ir tai ne modernioji išvalga. Tai pažymi tokie sociologai kaip Maxas Weberis. O jis pripažino, kad ne tik religijos kanonų, o ir įstatymo laikymasis tapo „priemonė pelnyti dievo palankumui.“⁷ Teisė kaip instrumentas tapo reikšmingiausiu šaltiniu, brėžiančiu ribą sociume tarp to, kas „gera“, ir to, kas „bloga“.

Nenuostabu, kad konstitucija, kaip pagrindinis teisės aktas, įtvirtinantis žmogaus teises, taip pat tapo šaltiniu, lemiančiu valstybės ir bažnyčios santykių modelio turinį. O tų santykių modelių įvairovė labai didelė. Konkrečios valstybės ir bažnyčios santykių modelis priklauso nuo istorinės raidos, teisės ir filosofinių tradicijų, net geopolitinės aplinkos⁸. Reformacijos epochos pasekmė ta, kad daug kur Europoje valstybės ir bažnyčios santykių modelį, konkrečios bažnyčios teisinį statusą nulėmė principas *cuius regio eius religio*⁹. Būtent poreikis laisvai pasirinkti tikėjimą kūrė prielaidas atsirasti „valstybės ir bažnyčios atskyrimo“ principui¹⁰.

Šiandien šis principas teisiškai yra išreikštas konstitucijose, įstatymuose, nors jo genėzė buvo tik politinė teorija. „Valstybės ir bažnyčios atskyrimo“ terminą, vėliau tapusį daugelio demokrati- nių šalių konstituciniu principu, pirmą kartą pavartojo Thomas Jeffersonas. Apie poreikį griežtai atskirti valstybę ir bažnyčią yra rašęs ir Jamesas Madisonas. Amerikietiškos konstitucionalizmo iš- takose šis „atskyrimo“ principas buvo siejamas su siekiu užtikrinti žmogaus teisę rinktis, t. y. religinių formų įvairovę. Juk tik valstybinės religijos nebuvimas galėjo laiduoti tikėjimo pliuralizmą. Todėl poreikis „atskirti valstybę ir bažny- čią“ Jungtinėse Amerikos Valstijose buvo pirmiausia suvokiamas ne kaip priemonė garantuoti teisę netikėti (tuometinėje labai religingoje visuomenėje tai buvo ne taip aktualu), o kaip konstitucinis prin- cipas, garantuojantis teisę laisvai – be valstybės prievartos – pasirinkti religiją, tikėjimą¹¹. Tą patį rezultatą, tik kiek ki- tokios istorinės patirties kontekste, pa- siekė Prancūzija. Šioje valstybėje vienos bažnyčios ilgaamžis dominavimas vals- tybės valdymo reikaluose sukėlė poreikį norminiu lygmeniu įtvirtinti valstybės ir bažnyčios atskyrimą. Nors šio principo materializacija retykais tam tikru mas- tu pasireiškėdavo jau nuo Prancūzų di- džiosios revoliucijos epochos laikų, ta- čiau tik 1905 m. Prancūzijoje priimtas garsusis įstatymas (*Loi du 9 décembre 1905 concernant la séparation des Églises et de l'État*), įtvirtinęs valstybės ir bažnyčios atskyrimo principą, tapo nuolatinis.

Neabejotina, kad pirmiausia valsty- bės ir bažnyčios atskyrimo principas konstituciniu tapo Jungtinėse Amerikos Valstijose¹². Po JAV ir Prancūzijos Res-

publikos vėliau šį principą vienokia ar kitokia forma pradėjo kopijuoti daugelis valstybių. Sudėtingas politinis procesas net Italiją vedė tokio principo įgyvendinimo link. 1929 m. pasirašyda- ma su Šventuoju Sostu Laterano Kon- kordatą ir sutartį, Italija sureguliuavo savo ir Šventojo Sosto, kartu ir Katalikų bažnyčios, sugyvenimo principus. Vals- tybės ir bažnyčios atskyrimo principas tapo daugelio konstitucinių sistemų da- limi, jis dabar traktuojamas kaip integ- ralus teisinės valstybės principo ir de- mokratinės valstybės gyvenenos mode- lio atributas. Egidijus Jarašiūnas kons- tatuoja, kad „teisinės valstybės principas apima daug įvairių tarpusavyje susiju- sių imperatyvų“, tai ir „konstitucijos viršenybė, žmogaus teisių gerbimas ir apsauga, valdžių padalijimas, asmenų lygybė prieš įstatymą, teisėjų ir teismų nepriklausomybė, įstatymų neveikimas atgaline data, teisėtų lūkesčių apsauga, teisinis tikrumas ir teisinis saugumas ir kt.“¹³ Na, o mes galime šią tezę tikslin- ti teigdami, kad ir valstybės, ir bažny- čios atskirumo principas taip pat yra teisinės valstybės principo sampratos neatsiejama, integrali dalis.

Mėginimas jėga primesti vientisą pa- saulėžiūrą, nesvarbu, koku klausimu, reikštų ne tik tam tikrą žmogaus teisių pažeidimą, bet ir, o tai liūdniau, užpro- gramuotą ateities smurtą. Juk tereikia keistis pozicijai dėl pasaulėžiūros ir tie, kurie neseniai vertė kitus laikyti „vie- ningos tiesos“, gali atsidurti mažumoje ir būti priversti rinktis arba pasikeitusią, t. y. naują, „vieningą tiesą“ – jų pasaulė- žiūros neatitinkančią „doktriną“, arba patirti smurtą tų, kurie dabar turi galią ir pasirenge savąją pasaulėžiūrą primes-

ti jėga. Taigi valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas, dėl kurio randasi pasaulietinė valstybė, reiškia ne reikalavimą konkrečiam asmeniui išsižadėti savos pasaulėžiūros ar tikėjimo, bet užtikrina, kad viena religija ar pasaulėžiūra nebus primetama jėga visiems. Aki vaizdu, kad valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas per dideles žmonijos raidos kančias buvo suvoktas ir šiuo istoriniu laikotarpiu tapo demokratinių valstybių konstitucinių struktūrų viena iš pamatinių dalių, nes tik pasaulietinė valstybė gali užtikrinti ne tik daugumos, bet ir kiekvieno teisę į subjektyvią pasaulėžiūrą. Tomas Blinstrubis labai tiksliai formuluoja tai, ką mes galime drąsiai vadinti principo esme: „valstybės, kaip visos visuomenės bendrojo gėrio, paskirtis reikalauja užtikrinti visuomenės saugumą, viešąją tvarką, *inter alia* religinę taiką (arba religinę harmoniją), t. y. taikų įvairių religijų ir pasaulėžiūrų asmenų sugyvenimą.“¹⁴ Tik tokia forma galima garantuoti žmogaus teises, todėl ir ilgalaikę *socialinę taiką*. O socialinė taika yra tokia sociumo būklė, kuriai daro įtaką ne tik teisiniai, bet ir ekonominiai, kultūriniai, politiniai faktoriai. Tačiau visi paminėti faktoriai, nors ir labai reikšmingi, daugiausia yra išvestiniai, nes jie subordinuoti pagrindiniam socialinės taikos „atramos taškui“ – poreikiui užtikrinti žmogaus teises ir laisves. Juk tikslas užtikrinti žmogaus teises ir laisves determinuoja teisės normų turinį, ekonominės veiklos principus, politinės kultūros modelius ir net kultūrinės raidos kryptis. Diskurso objektas yra ne abstrakti žmonių grupė, o konkretus žmogus. Žmogus, kuris kaip unikali tapatybė visada būna mažuma. Ayn Rand

konstatuoja: „asmens teisės nėra tai, dėl ko galima balsuoti; dauguma neturi teisės balsuoti dėl mažumos teisių; teisių politinė paskirtis apsaugoti mažumos teises nuo daugumos, o svarbiausia mažuma žemėje yra konkretus individas.“ Tik tuomet, kai tas konkretus individas pajus, kad jo teisės ir laisvės užtikrintos, tik tuomet, kai žmogus psichologiniu lygmeniu pripažins „savu“ jo teises gerbiantį sociumą, socialinės taikos prielaidos bus tvirtos.

Taigi pripažinus, kad valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas yra istoriškai determinuota žmogaus teisių ir laisvių raidos pasekmė, turime pripažinti poreikį tai išreikšti ir įtvirtinti juridinėmis formomis. Todėl neatsitiktinai XX a. daugelis valstybių savo konstitucijose valstybės ir bažnyčios atskyrimo principą pavertė konstituciniu principu. O skirtingų valstybių konstitucinėje jurisprudencijoje valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas tapo religijos laisvės pagrindu¹⁵. Negana to, valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas tiek mokslinėje doktrinoje, tiek ir justicijos institucijų formuluojamoje jurisprudencijoje yra minimas kartu su teisinės valstybės principu kaip vienas kitą ne tik išreiškiantys, bet ir papildantys¹⁶. Tad nenuostabu, kad mokslinėje literatūroje valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas visuomet aiškinamas drauge su religijos laisvės principu¹⁷. Iš pradžių buvęs nacionalinis, šis principas ilgainiui tapo tarptautiniu. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos Konvencijos (1950 m.) 9 straipsnyje įtvirtinta minties, sąžinės ir religijos laisvė – taip pat valstybės ir bažnyčios atskyrimo principo kontekste egzistuojančios nuostatos.

KONSTITUCINIO–TEISINIO REGULIAVIMO METAMORFOZĖS

Tačiau pažymėtinas dar vienas labai svarbus konstitucinio reguliavimo aspektas. Konstatavę, kad valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas bei jį „lydinys“ religijos laisvės ir teisinės valstybės principai yra šiuolaikinio konstitucinio reguliavimo įprastas dalykas, tenka pripažinti, jog įvairių demokratinio pasaulio šalių konstitucijų turinyje, šalia minėtų principų, taip pat galime aptikti nuostatų, kuriose vienokia ar kitokia forma minima religija, krikščionybė, transcendentiniam diskursui būdingi objektai. Apie ką čia kalbama? Prieš mėginant suvokti tokių galiojančių nuostatų turinį, prasminga apžvelgti tas juridines normas. Minėdami norminius aktus ir jų turinį laikysimės istorinio nuoseklumo. Pradžioje minėkime seniausius, po jų – vėliau priimtus norminius aktus, ir taip nuosekliai artėsime šių dienų link.

Štai vienos seniausių Europoje, priimtose net XIX a. pradžioje (1814 m.) Norvegijos Karalystės Konstitucijoje yra ne tik įtvirtinta valstybinė liuteronų religija, bet ir nustatytas įpareigojimas šalies monarchui išpažinti šį tikėjimą ir būti jo globėju. Antai Argentinos Respublikos Konstitucijoje (1853 m.) valstybinė religija nėra įtvirtinta, bet pasakyta, kad valstybės valdžia remia Romos katalikų tikėjimą. Airijos Respublikos Konstitucijos (1937 m.) preambulėje labai patetiškai visa valstybės valdžia kildinama iš Šventosios Trejybės, nors tenka pripažinti, kad šioje Konstitucijoje valstybinė religija nėra įtvirtinta. Kiek vėlesnėje epochoje, po Antrojo pasaulinio karo (1949 m.) priimtose Vokietijos Federacinės Respub-

likos Konstitucijos preambulėje deklaruojama, kad „vokiečių tauta supranta savo „atsakomybę Dievui ir žmonėms“. Danijos Konstitucija (1953 m.) puikiai atkartoja „skandinavišką tradiciją“ ir įtvirtina liuteronų tikėjimą kaip valstybinį. Maltos Respublikos Konstitucija (1964 m.) yra tam tikra prasme išskirtinė, nes joje ne tik nurodyta, kad Romos katalikų bažnyčia yra valstybinė, bet taip pat numatytas privalomas šio tikėjimo tiesų mokymas mokyklose. Graikijos Respublikos Konstitucija (1975 m.) šiuo atžvilgiu taip pat išsiskiria savo turiniu, nes jos preambulėje ne tik deklaruojama, kad ji pati yra priimta „vieningos ir nedalomos Šventosios Trejybės vardu“, bet taip pat nurodomas ypatingas graikų apeigų ortodoksų bažnyčios statusas (praktiškai ortodoksija laikytina valstybine religija).

Tokių pavyzdžių galima būtų rasti ir daugiau. Štai Italijos Respublikos Konstitucijoje (1974 m.) konstatuojamas religijų lygiateisiškumas, tačiau nurodoma Laterano sutartis (1929 m.), reguliuojanti Romos katalikų bažnyčios statusą Italijos Respublikoje. O Ispanijos Karalystės Konstitucijoje (1978 m.) valstybinė religija neminama, bet Romos katalikų bažnyčia yra įvardijama „partneriu“, su kuriuo valstybė turi bendradarbiauti.

Ir tai būdinga ne tik senosios kartos konstitucijoms. Panašių nuostatų galime rasti ir šių laikų konstitucijose. Štai Australijos Sandraugos Konstitucijos (1990 m.) preambulėje skaitome, kad Australijos Sandrauga yra kuriama Dievo palaiminimu. O antai Bulgarijos Res-

publikos (1991 m.) Konstitucijos 13 straipsnyje yra įtvirtinta tradicinė religija. Pažymėtina, kad šioje normoje nepaminėtas terminas „valstybinė“, o tik vartojama tam tikra prasme dviprasmė sąvoka „tradicinė“. Lenkijos Respublikos Konstitucijos (1997 m.) preambulėje randame, kad lenkų tauta jaučia „atsakomybę Dievui ar savo sąžinei“.

Atskirai verta, kad ir glaustai, paminėti Jungtinės Karalystės realijas bei Jungtinių Amerikos Valstijų atvejį. Nors Jungtinėje Karalystėje įstatymuose oficialiai įtvirtintos kaip valstybinės Anglikonų ir Škotų bažnyčios, tačiau religijos laisvė bei valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas *de facto* yra realizuotas. Taip, šalies monarchas yra ne tik valstybės, bet ir Anglikonų bažnyčios galva, tačiau tie įgaliojimai yra tokie, kad kaip bažnyčios galva Anglijos monarchas *de facto* nedalyvauja priimanč sprendimus. Kalbant apie Jungtinių Amerikos Valstijų atvejį būtina pabrėžti religijos reikšmę tiek šalies konstitucionalizmo raidai, tiek ir žmogaus teisių raidos šioje šalyje kontekstui¹⁸. Nuo pat Mayflower Sutarties (1620 m.) iki Jungtinių Valstijų Konstitucijos (1787 m.) priėmimo religiniai fak-

toriai buvo konstitucionalizmo genezė, jo raidą ir turinį nulėmę veiksniai¹⁹. Gal ir neįtikėtina, bet visų debatų Filadelfijos Kongrese dėl Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucijos turinio metu pagrindinis cituojamas veikalas buvo Biblija. Danielis S. Lutzas, pritaikęs matematinį metodą, konstatuoja, kad diskusijose dėl Konstitucijos turinio net tokių klasikų kaip Johnas Locke'as, Voltaire'as, Jean-Jacques Rousseau, Williamesas Blackstone'as, Montesquieu veikalai buvo cituojami kur kas rečiau nei religiniai šaltiniai²⁰. Paradoksalu tik tai, kad, kaip minėta, nors Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucija buvo kuriama akivaizdžiai religinėje aplinkoje, joje nėra minimos jokios konkrečios religijos. Priešingai, Konstitucijos Teisių bilio pirmoji pataisa apriboja Kongreso galimybę kada nors nustatyti, įtvirtinti vieną religiją šalyje. Pažymėtina, kad tokį JAV Konstitucijos „neutralumą“ nulėmė ne abejingumas religijos reikalams, o atvirkščiai – ypatingas dėmesys tikėjimo ir bažnyčios laisvės klausimams. Konkretūs tikėjimai, bažnyčios JAV Konstitucijoje nepaminėti dėl religijų gausos – kiekviena jų siekė lygiateisiškumo su kitomis²¹.

ISTORINĖS PATIRTIES REFLEKSIJA IR RELIGIJOS LAISVĖ: TEISĖS INTERPRETACIJOS DARNA

Apibendrinant paminėtas konstitucijose įtvirtintas nuostatas galime akivaizdžiai išskirti tris normų grupes. Vienoje (i) grupėje yra konstitucijų nustatytos valstybinės religijos. Kitoje (ii) grupėje minimos tam tikros šalies tradicinės religijos, nors čia imperatyviai nenustatomas jų išskirtinis statusas. Ir trečiajai (iii)

grupei priklauso konstitucijos, kuriose neminimos jokios konkrečios bažnyčios ar religijos, bet minimos idealistiniam diskursui būdingos sąvokos ir simboliai. Tad kaip reikėtų šiandien suprasti ir traktuoti visas tokias šiandien galiojančių konstitucijų nuostatas? O gal tai praeities rudimentas, patiriantis metamor-

fozės procesą? O gal tai modernybės neatsiejama dalis – objektyviai egzistuojanti ir veikianti teisinė tikrovė?

Norint atsakyti į šiuos klausimus, t. y. siekiant sėkmingo tolesnio diskurso, būtina išsiaiškinti labai svarbią aplinkybę – tų šalių politinio teisinio režimo turinį. Nors ši užduotis nesudėtinga ir nereikalauja didelių intelektualinių pastangų, jos išsprendimas sukuria metodologinį pagrindą suvokti minėtų nuostatų turinį. Taigi turbūt sutarsime, kad visos minėtos valstybės yra demokratinės, pripažįsta ir garantuoja žmogaus teisių ir laisvių visumą. Būtent šis faktorius ir turėtų būti metodologinis pagrindas interpretuojant jau minėtas nuostatas. Viena vertus, mokslininkai pastebėjo, kad nedemokratiniai režimai „labai mėgsta“ garantuoti tam tikrą religijos laisvės apimtį, taip pat neretai linę ir įtvirtinti vieną religiją ar tikėjimą²². Kita vertus, Europoje, Amerikos žemyno valstybėse religinis – krikščioniškasis paveldas – tai ta tradicijos dalis, kuri pagrindė ir išplėtojo žmogaus teisių ir laisvių sampratą, padėjo ekonominės pažangos pagrindus ir sukūrė jos sistemas²³.

Taigi nors daugelyje konstitucijų yra atspindėtos religinio pobūdžio nuostatos, tačiau, kaip nurodo Gerhardas Robbersas, tose pačiose konstitucijose taip pat nedviprasmiškai įtvirtintas žmogaus orumas²⁴. O jeigu tos valstybės yra demokratinės ir gerbia žmogaus teises ir laisves, tai reiškia, kad jose neišvengiamai turės būti užtikrinamas pasaulėžiūrinis pliuralizmas, nes tik taip galima laiduoti žmogaus orumą.

Turbūt šiuolaikiniam žmogui – o jam būdingas silpnas istoriškumo pojūtis –

paradoksaliai skamba teiginys, kad krikščionybė buvo viena iš jo teisių ir laisvių pirminių prielaidų. Mūsų jau minėtas Maxas Weberis yra įžvalgus teigdamas, kad „modernus žmogus, net būdamas kuo geriausias valios, paprastai nepajėgia įsivaizduoti, kokią iš tikrųjų didelę įtaką darė religinės idėjos žmonių gyvenimo būdai, kultūrai ir nacionaliniam charakteriui.“²⁵ Visa tai įvertinus neturėtų stebinti aplinkybė, kad minėtų valstybių kai kurių konstitucinių nuostatų gramatinė forma yra būtent tokia. Tai didžiulės istorinės patirties, kuri išreiškta skirtingomis kultūrinėmis formomis, tarp jų ir tam tikromis konstitucinėmis nuostatomis, atspindžiai. Įvertinęs konkrečios istorinės ir kultūrinės tradicijos įtaką Tomas Blinstrubis pagrįstai konstatuoja, kad „valstybė neturi ir negali būti visiškai neutrali („sterili“) religiniu ir pasaulėžiūrinio požiūriu.“²⁶ Šioje citatoje teiginys „negali“ yra labai prasmingas, nes, nors ir netiesiogiai, bet atskleidžia evoliucinį sociumo raidos metodą. Akivaizdu, kad istorinė patirtis yra tokia svarbi materialiai aplinkybė, kad būtų neišmintinga ir konfliktiška mėginti vienu sprendimu ją paneigti ar atmesti. Tokį apibendrinimą puikiausiai iliustruoja Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) sprendimai *Lautsi v. Italy* (2009–2011) byloje, kur pastangos įveikti tradiciją sąlygojo vienas po kito kilusius ir vienas kitą paneigiančius teismo sprendimus.

Taigi kiekvienu atveju žmonėms teko, tenka ir teks sugyventi. Skirtingos kultūros ir tikėjimai gali sugyventi tik esant abipusei pagarbai ir *de facto* pripažįstant kiekvieno orumą, taip pat tų, kurie maž-

to ir tiki kitaip²⁷. Kaip vieną ryškiausių ir sėkmingiausių skirtingų bažnyčių, religinių grupių, tikėjimų sugyvenimo modelių galime paminėti Jungtines Amerikos Valstijas ar Šveicarijos Konfederaciją²⁸. Kita vertus, sociumas neišvengiamai turi siekti to „sterilumo“ religiniu ir pasaulėžiūrinio požiūriu, nes „sterilumo“ būtina siekti, nors jis vargu ar gali būti absoliutus. Mat sterilumo kokybė reiškia ir žmogaus teisių ir laisvių kokybę.

Sudėtingiausias save vistančios sistemos – žmogaus jo visuomeniniuose santykiuose – negalima aiškinti statiškomis kategorijomis. Tampa būtinos naujos sąvokos, išreiškiančios jau ne statiką, o dinamiką.²⁹ Taip pat ir teisės raidoje periodiškai kyla naujų aiškinimo metodų būtinybė. Konstitucionalizmo teorijoje tokią galimybę numato „gyvosios konstitucijos“ koncepcija. Taigi „gyvosios konstitucijos“ teorija teigia, kad keičiasi konstitucijos interpretacijos, o ne tik gramatinė forma. Neatsitiktinai Ringolds Balodis, analizuodamas valstybės ir bažnyčios teisinių santykių raidą Latvijoje, konstitucijos interpretaciją, o ne mechaninę konstitucijos normų keitimą suvokia kaip metodą, atveriantį galimybę atspindėti šiuos procesus³⁰.

Konstitucija yra suvoktina kaip integralus teisės aktas. Skaitant bet kurią konstitucinę nuostatą būtina matyti visumą, suvokti tos atskiros nuostatos loginius ryšius su kitomis konstitucijos nuostatomis bei su konstituciniais principais³¹. Todėl pagrįstai konstitucija yra suvokiama kaip teisės aktas, neturintis spragų, kaip teisės aktas, kuriame nėra nereikalingų ar prieštaringų dalių ar nuostatų³². Konstitucijos interpretacija

tampa tuo dinamišku metodologiniu instrumentu, kuris ne tik gali efektyviai amortizuoti teisinės entropijos (uždarmo) iššūkius sociumui, bet ir atspindėti sociumo raidos tendenciją³³. Tad ir konstitucijos preambulė, ir pavienė jos norma yra tik dalis vientiso teisės akto – konstitucijos. Jokios konstitucijų nuostatos, net tos, kurias minėjome, negali būti aiškinamos atskirtai, nesisteminio konstitucijos suvokimo kontekste. Todėl net valstybinės religijos statusas kai kuriose šalyse (Danijoje, Norvegijoje, Jungtinėje Karalystėje, Maltoje ir kt.) suvoktinas tik kaip kultūrinis vektorius, jokia forma nepaneigiantis kitų bažnyčių ar kitokių religinių organizacijų teisių ir laisvių bei žmogaus teisės rinktis.

Teoriškai pripažįstama, kad minėto pobūdžio nuostatos pirmiausia yra istorinės raidos atspindys – tai buvusios partangos atspindėti tam tikrą tradiciją, tam tikrą moralinį standartą³⁴. Nors akivaizdu ir tai, kad mokslinėje doktrinoje tas „vieningas moralinis standartas“ labai prieštaringas³⁵, diskurse nuolat keliamas klausimas dėl „vieningo moralinio standarto santykinumo.“³⁶ Antanas Maceina yra teisus teigdamas, kad „kiekvienas filosofavimas vyksta konkrečioje istorinėje padėtyje“³⁷, tad ir šitaip filosofiskai formuluojamos išvados tėra konkrečios istorinės padėties atspindys.

Apibendrinant pravartu pažymėti kelis dalykus. Pirmiausia pažymėtina, kad įvairiose demokratinio pasaulio šalyse valstybės ir bažnyčios atskyrimo principo raiška gali būti labai nevienoda. Tiek teoriniu, tiek ir praktiniu lygmeniu būtų sudėtinga nurodyti universalų šio principo raiškos modelį, kuris galėtų būti laikomas etaloniniu³⁸. Valstybės ir baž-

nyčios atskyrimo principas ne tik garantuoja „izoliuotą“ religinę laisvę, bet ir nustato valdžios ir bažnyčios savarankiškumo pagrindus. Dar Federalistų raštuose Jamesas Madisonas diskurse dėl valstybės ateities vizijų konstatavo, kad laisvę užtikrinančios šalies valdžia turi saugoti visas pilietines teises (mes dabar sakytume – žmogaus teises) taip, tarytum tai būtų religijos laisvė³⁹.

Tačiau svarbiausia mūsų straipsnio mokslinio diskurso konceptuali ir išvadinė tezę yra ta, kad demokratinėse valstybėse, užtikrinančiose žmogaus teisių ir laisvių visumą, valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas yra įtvirtintas teisėje, ir nesvarbu kokia forma – eksplicitiškai ar implicitiškai. Todėl šis principas neišvengiamai yra tapęs neatsiejama teisinės valstybės sampratos dalimi.

IŠVADOS

1. Valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas pirmiausia yra *filosofinė politinė teorija*, kurios diskursas pagrindžia tokio atskyrimo poreikį bei formuluoja konkrečius šio principo įgyvendinimo modelius. Valstybės ir bažnyčios atskyrimo principo esminis, koncepciją išreiškiantis teiginys konstatuoja būtinumą atsieti valstybinės valdžios funkcijų vykdymą nuo bažnyčių ar religinių organizacijų. Valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas praktikoje pasireiškia tuo, kad valstybė garantuoja bažnyčiai ar religinei organizacijai teisę tvarkytis savarankiškai, t. y. užtikrina valstybės nesikišimą į bažnyčios ar religinės organizacijos vidaus reikalus. Kartu šis principas suponuoja ir tai, kad bažnyčia ar religinė organizacija nepripažįstama subjektu, priimančiu valstybės valdžios institucijų kompetencijos lygio sprendimus.

2. Valstybės ir bažnyčios atskyrimo teorijos kilmė sietina su žmogaus teisių ir laisvių raida. Kai istoriškai filosofinėje doktrinoje, teisės normose bei realiuose socialiniuose santykiuose atskiras žmogus tapo lygiavertis kitam žmogui, radosi prielaidos formuoti valstybės ir baž-

nyčios atskyrimo principui. Pripažinimas, kad pats žmogus gali laisvai rinktis ir išpažinti pasaulėžiūrą ir kad jokia dauguma neturi teisės jėga primesti jam kitokios pasaulėžiūros, buvo tas istorinis atskaitos momentas, kai radosi poreikis įtvirtinti religijos laisvę. Pagrįstai teigtina, kad būtent religijos laisvė yra valstybės ir bažnyčios atskyrimo principo teorinės struktūros ontologinis elementas.

3. Žmogaus teisė laisvai pasirinkti religiją ar net nesirinkti jokios yra socialinės taikos pagrindas, nes tokiai galimybei egzistuoja tik viena alternatyva – ne laisvas pasirinkimas, o jėga primesta pasaulėžiūra. Toks sociumas, kurio dalies narių pasaulėžiūra yra ne laisvo pasirinkimo rezultatas, yra neišvengiamai konfliktiškas. Tad mokslinė doktrina (iš esmės) sutaria, kad valstybinės valdžios funkcijų atskyrimas nuo konkrečios bažnyčios ar religinės institucijos sudaro permanentines prielaidas taikingai socialinio raidos perspektyvai.

4. Demokratinėse valstybėse konstitucija yra pagrindinis teisės šaltinis, lemiantis, be kitų principinių dalykų, valstybės ir bažnyčios santykių turinį. Vals-

tybės ir bažnyčios atskyrimo principas yra dažniausiai išreikštas implicitiška ar eksplicitiška forma konstitucijos lygmens teisės aktuose. Todėl šis principas taip pat gali būti suvokiamas kaip *teisinė tikrovė*, turinti tiek formaliąją, dažniausiai konstitucinę, tiek ir materialiąją, nusistovėjusią visuomeninių santykių praktikoje išraišką.

5. Nors šalyse valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas yra tapęs integralia demokratijos bei teisinės valstybės principų suvokimo dalimi, tačiau pažymėtina ir tai, kad daugelio demokratinų valstybių konstitucijose galima rasti pozityvių nuostatų, kurios valstybės ir bažnyčios atskyrimo principo kontekste gali būti traktuojamos dviprasmiškai. Kai kurių demokratinų valstybių kons-

titucijoje ir dabar yra galiojančių nuostatų, kuriose (i) minimi religiniai terminai ar simboliai, (ii) minimos konkrečios bažnyčios, religinės organizacijos ar net (iii) kai kurios bažnyčios ar religijos yra įvardijamos valstybinėmis.

6. Pažymėtina, kad tokių nuostatų turinys vertintinas kaip konkrečios valstybės istorinės raidos, filosofinės ir teisinės minties tradicijos atspindys. Tačiau tokių nuostatų materialumas negali paneigti valstybės ir bažnyčios atskyrimo principo žmogiškosios ir socialinės vertės. Konstitucijos aiškinimas atskleidžiant žmogaus teisių ir laisvių turinį, taip pat ir minėtų normų kontekste, turi būti toks, kad nepaneigdamas demokratijos bei teisinės valstybės principų užtikrintų visas žmogaus teises ir laisves.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Georgas Hegelis, *Istorijos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 77.
- ² Thomas Bokenkotter, *A Concise history of the Catholic church*. An Image Book Published by Doubleday a division of Random House Inc.: USA, 2004, p. 317–347.
- ³ Diarmaid MacCulloch, *Reformation. Europe's House Divided 1490–1700*. London: Penguin Books, 2004, p. 317–347.
- ⁴ Diarmaid MacCulloch, *Reformation. Europe's House Divided 1490–1700*. London: Penguin Books, 2004, p. 549–575.
- ⁵ „Transcendencijos tyla“ sąvoka, kurią Arvydas Šliogeris pavartojo savo knygos pavadinimui.
- ⁶ *Masarykova práce*. Státní nakladatelství v Praze, 1930, p. 54–55.
- ⁷ Max Weber, *Religijos sociologija*. Vilnius: Pradai, 2000, p. 47.
- ⁸ Gediminas Mesonis, „Kai kurie konstituciniai valstybės ir bažnyčios santykių aspektai“, *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*, Nr. 2 (10), 2008, p. 127.
- ⁹ Thomas Bokenkotter, *A Concise history of the Catholic church*. An Image Book Published by Doubleday a division of Random House Inc.: USA, 2004, p. 317–347.
- ¹⁰ Diarmaid MacCulloch, *Reformation. Europe's House Divided 1490–1700*. London: Penguin Books, 2004, p. 317–347.
- ¹¹ Ralph A. Rossum, G. Alan Tarr, „Freedom of religion“, *American constitutional law*, Vol. II. New York: St. Martin's/WORTH, 1999, p. 207–267.
- ¹² Gediminas Mesonis, „Constitution & remarks on religion: The problem of the compability in XX–XXI centuries“, *Jurisprudencija. Mokslo darbai*, 6 (84). Vilnius, 2006, p. 28.
- ¹³ Egidijus Jarašiūnas, „Queles aspects de l'interpretation de principe constitutionnel d'etat de droit dans la jurisprudence constitutionnelle lithuanienne“, *Jurisprudencija. Mokslo darbai*, 6 (84), 2006, p. 24.
- ¹⁴ Tomas Blinstrubis, *Valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių probleminiai aspektai*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2012, p. 112.
- ¹⁵ *Constitutional jurisprudence in the area of freedom of religion and beliefs: XIth confereence of the European Constitutional Courts*. Warsaw, May 16–20, 1999. Warsaw: Biuro Trybunału Konstytucyjnego, 1999.

- ¹⁶ Blandine Kriegel, *The State and the Rule of Law*. Princeton: Princeton University Press, 1995, p. 123–134.
- ¹⁷ Ringolds Balodis, *Baznīcu tiesības*. Rīga: Tiesību Zinatne, 2002, p. 167–252.
- ¹⁸ Raoul Van Caengem, *An Historical introduction to Western Constitutional Law*. Cambridge, 1995, p. 52.
- ¹⁹ Donald S. Lutz, *Colonial Origins of the American Constitution. A Documentary History*. Indianapolis: Liberty Fund, 1998, p. 31.
- ²⁰ Donald S. Lutz, *The Origins of American Constitutionalism*. Louisiana State University Press: Baton Rouge, 1988, p. 140–143.
- ²¹ Stephen L. Schechter, *Roots of the Republic. American Founding Documents Interpreted*. Madison: Madison House, 1990, p. 73–74, 81–82, 196–197, 263.
- ²² Juan J. Linz, „Types of Political Regimes“. Kn. Asbjørn Eide, Bernt Hagtvet (ed.), *Human rights in perspective A Global Assessment*. Oxford: Blackwell, 1992, p. 198.
- ²³ Max Weber, *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 140–143.
- ²⁴ Gerhard Robbers, *Legal Aspects of Religious freedom*. Ljubljana, 2008, p. 14–22.
- ²⁵ Max Weber, *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*, p. 164.
- ²⁶ Tomas Blinstrubis, *Valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių probleminiai aspektai*, p. 214.
- ²⁷ Lovro Šturm, *The State and Religion in Slovenia*. Ljubljana, 2008, p. 9.
- ²⁸ Šveicarijos Konfederacijos unikalų valstybės ir bažnyčios teisinių santykių modelio turinį yra išsamiai išanalizavęs Tomas Blinstrubis 2012 m. apgintoje daktaro disertacijoje „Valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių probleminiai aspektai“.
- ²⁹ Jūratė Morkūnienė, „Socialinis tapatumas: prielaidos, pokyčiai, destrukcijos“. Kn. *Individo tapatumas: tarp tradicijos ir inovacijų*. Vilnius: MRU, 2012, p. 102.
- ³⁰ Ringolds Balodis, „The recent developments of Latvian model of Church and State relationship: constitutional changes without revising of Constitution.“ *Jurisprudencija*, 3(117), 2009, p. 7–19.
- ³¹ Gediminas Mesonis, *Konstitucijos interpretavimo metodologiniai pagrindai*. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 99–110.
- ³² Egidijus Kūris, *Konstitucinė teisė kaip jurisprudencinė teisė: konstitucinė justicija ir konstitucinės teisės paradigmos transformacija Lietuvoje*. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Vilnius, 2008, p. 24–27.
- ³³ Gediminas Mesonis, „Konstitucinės jurisprudencijos kaitos problema: konstitucijos reinterpretacija“. Kn. *Viešosios teisės raida: de jure ir de facto problematika*. Vilnius: Mes, 2013, p. 145.
- ³⁴ Kazimieras Meilius, Gediminas Mesonis, „Constitutional conventions and the theory of relativity of moral norms“, *Warszawskie Studia Teologiczne*, t. XVII. Warszawa, 2004, s. 219–232.
- ³⁵ Richard A. Posner, *The Problematics of Moral and Legal Theory*. Cambridge, Massachusetts, London, England: The Belknap Press of Harvard University Press, 2002, p. 38–68.
- ³⁶ Hans Kelsen, *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 86–87.
- ³⁷ Antanas Maceina, *Religijos filosofija*. Vilnius, 1990, p. 68.
- ³⁸ Ringolds Balodis, „State and Church in Latvia“. Kn. Gerhard Robbers (ed.), *State and Church in the European Union*. Baden-Baden: Nomos, 2005.
- ³⁹ Alexander Hamilton, James Madison, John Jay, *The Federalist Papers*. New York, 1999, p. 292.